

Babus Antal
Illyés Gyula és Fülep Lajos az egyke ellen

A Pusztulás

“...már évekkkel ezelőtt megéreztem, hogy találkozni fogunk (...) mert nekünk egy s más mondani valónk (sic!) van egymásnak. Keresni az alkalmat nem kerestem, nem jó erőltetni az ilyesmit (...) Szóval, ez a dolog azért volt jó, mert az Isten is így akarta”¹ – írta Fülep Illyésnek szóló első levelében, miután 1932. június 10-én, a pécsi Janus Pannonius Társaság ülésén megismerkedtek. Valóban, szinte szükségképpen kellett egymásra találniuk és szót érteniük, mert nemcsak a világtól elvonulva élő Fülep volt magányra kárhóztatva legfőbb problémáival, a magyarság sorskérdéseivel, hanem a fővárosban sürgő-forgó költő is: “Kassák körében beszélhettem minden nép sajátos, tehát nemzeti bajairól is, csak a magyarokéről szólni volt még ott is gyanús maradiság;”² – emlékezik Illyés.

Fülep a szépíró Illyésre figyelt fel³, de már első találkozásukkor is többnyire Fülep vesszőparipájáról, a baranyai magyarság pusztulásáról, az egykéről volt szó. Illyés hitetlenkedve, mosolyogva hallgatta Fülepet, de a nyers számok, kimutatások megdöbbengették: a sötétben látó próféta bogarat ültetett a fülébe.

1933 júliusában Illyés két hétig Zengővárkonyban nyaralt. Itt írta *Magyarok* című verse első fogalmazványát⁴, amely annyira megragadta a kényes ízlésű házigazdát, hogy bejelentette rá az igényét: “ebben nem vagyok hajlandó osztozni senkivel, ez egészen az enyém.”⁵

De nemcsak a *Magyarok*, hanem huszadik századi irodalmunk egyik legnagyobb vihart kavart esszéje, a *Pusztulás* is a várkonyi gesztenyefák alatt fogant. A *Pusztulás. Úti jegyzetek a Nyugat* szeptemberi, hóeleji számában jelent meg; üzenete félreérthetetlen: az egykézés következtében a Dunántúlon kiháló magyarság helyét elfoglalják a gyorsan szaporodó, életerős németek, s a területet előbb-utóbb bekebelezi a német birodalom. Fülep úgy érezte, Illyés elhalászta előle a témát, kifaggatta őt, a téma szakértőjét, megígérte, hogy helyet keres cikkének, s e helyett megírta a dolgot, néhány toldást leszámítva az ő argumentumaival s nagyrészt az ő szavaival.⁶ Tanítványainak még évtizedekkel később is emlegette, hogy szerinte a zárómondatot

¹ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 112.

² Illyés Gyula: Az eligazító. Fülep Lajos. In: Fülep Lajos emlékkönyv. Bp. 1985. 181.

³ Első vendégeskedésekor Illyés saját, *Nehéz föld* című verseskötetére is rábukkant Fülep könyvtárában. Vö. Illyés Gyula: Az eligazító. Fülep Lajos. In: Fülep Lajos emlékkönyv. Bp. 1985. 181. 1987-ben, Fülep aukcióra került dedikált könyvei közül már hiányzott ez a kötet.

⁴ Vö. Babits Mihály és Illyés Gyula levelezése. Dokumentumok 1929–1941. Szekszárd, 1992. 36.

⁵ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 247.

⁶ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 199.

– *Après nous le déluge* – nem Párizsból, hanem Zengővárkonyból vitte magával Illyés.⁷ Nem tudjuk, s nem is lényeges, hogy Illyés hol hallotta először a közkeletű francia szállóigét, de Fülepnak inkább talán az útirajz címe kellett volna, hogy szemet szúrjon. Fülep egyik 1929-es cikke *A magyarság pusztulása* címen jelent meg. Az is igaz viszont, hogy a *Pusztulás* cím annyira szokványos, hogy ehhez nem kellett máshonnan ihletet meríteni. Tény viszont, hogy Fülep szóhasználata rendkívül tudatos volt. A *Nyugat* ankétja Babits cikkének címét is – *Elfogy a magyarság?* – azért tartotta félrevezetőnek, mert a magyarság nem elfogy, azaz kihal, hanem anyagilag, erkölcsileg, minden szempontból *pusztul*.

Illyésre “mennykőként zuhantak” Fülep szavai, s azzal védekezett, hogy az egykéről már sokan írtak, s útirajzának annyi haszna mindenképpen lesz, hogy vita indul róla a *Nyugatban* és a *Magyar Hírlapban*. Bizonyos, hogy Illyést nem mohó érvényesülési vágy hajtotta, amikor megírta Fülep témáját.⁸ Elek Artúr, aki pedig sem Illyésnek, sem Illyés nemzedékének nem volt lelkes barátja, a lényegre tapintva csitította, békítette Fülepet: Illyés “Annyira magáévá tette a maga fejtegetéseit és adatait, hogy úgy mondta el, mint a sajátját. Minthogy ügyről, még pedig nem kicsi ügyről és ennek szolgálatáról van szó, úgy érzem, hogy az idézőjelek elhagyását meg kell bocsátani neki. Nem hinném, hogy bármi olyan motívum is motoszkált volna benne, amit rosszra lehetne érteni. Fiatal ember, lelke van és fel tud buzdulni.”⁹ Fülep hamar belátta Elek szavainak igazát, haragja gyorsan elillant. Lelki emelkedettségét, csak az ügyet néző hozzáállását mutatja, hogy szeptember végén már együtt szervezték az egykeellenes mozgalmat, mert “...nem lehet, hogy ebben a veszett magyar világban éppen mi kettőnk közt legyen valami ék.”¹⁰

Illyés sohasem titkolta, sőt a *Pusztulásban* is név nélkül, de könnyen felismerhetően, többször hangsúlyozta, hogy Fülep a forrása. A költő a Baranyában látottaktól kétségbeesve érkezett meg a fővárosba¹¹, s kétségbeesése cselekvésre sarkallta. Helyesen mérte fel, hogy az egyébként is nehézkes, akkoriban pedig már évek óta állandó hőemelkedéstől, láztól gyötört Fülep sohasem írja meg könyvét az egykéről. Ezért fogott tollat ő. Ráadásul Illyés arról is tudott, hogy Fülep 1929-ben a *Pesti Naplóban* négy folytatásban és egy interjúban ecsetelte főként az egyke pusztításait, és érintette nagyon óvatosan, futólag a németek dunántúli térnyerését. A legcsekélyebb visszhang nélkül. Pontosabban: a pécsi *Kisgazdák Lapjában*, Nagy Ferenc, a későbbi miniszterelnök dohogott ellene egy sort. Olyannyira észrevétlenek maradtak ezek a

⁷ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Bp. 1986. I. 165–166.

⁸ A tollát gyakran vitriolba mártó Féja kerek-perec “lopásról” beszélt. Vö. Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Bp. 1986. I. 222.

⁹ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 197.

¹⁰ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 206.

¹¹ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 196.

cikkek, hogy Kerék Mihály, a kérdés szakértője sem említette meg őket bibliográfiájában.¹² De észrevétlen maradt Illyés *A Kapos-völgye* című verse is a *Nyugat* 1933. január eleji számában, tehát háromnegyed évvel a *Pusztulás* megjelenése előtt. A vers második, Fülep Lajosnak ajánlott részében egyebek között ilyen sorok olvashatók:

Szárazd, Kurd, Hőgyész... Kaposvárig föl
német az egész vidék már... Szakad,
olvad közöttük a magyarság, oszlik,
mint az utolsó nádas mocsarak.

(...)

Tűnnek a magyar falvak lenn, eszi
mind a nyomor, halálos száradás,
ingnak a kis tanyák, ház ház után
változtat gazdát, nyelvet és szokást.

(...)

A sír felé, míg fent, a föld öle
könnyű özvegyként friss erőnek tárul.
Ing már, egy intés: és nyugat felé
új nép karjába fordul a Dunántúl.

Nem harag -: bánat füstöl csak szívemben.
Körül új tervvel hangosak a népek.
Ez eltűnt, mondják, nem tudott magának
új hont rakni: új gátat az időnek.

Új gátat rakni, rombolni a régít.
Fejét szegte csak s mint ketrecbe zárt
büszke vad ölte, gyilkolta magát,
taposta dühvel önnön magzatát.

Semmi kétség, ez a *Pusztulás* tematikája versbe szedve, de a vészkiáltást senki sem hallotta meg. Ellenben szeptemberben Illyés olyan erővel dobta be Fülep gondolatait a köztudatba, hogy

¹² Kerék Mihály: Az egyke. Múltja, jelene, orvosszerei. Magyar Szemle, 1935. 23. köt. 229.

mozgalom született belőle. A *Pusztulás* mérföldkő: több kutató innen számítja a népi mozgalom kezdetét.¹³

Mi volt az oka, hogy Fülep szavai pusztába kiáltott szavak maradtak, Illyés ellenben mozgalmat teremtett, jóllehet nem mondott semmi újat sem Fülep 1929-es adataihoz, sem a többi egyke-kutatóhoz képest? Már említett cikkében Kerék Mihály meg is jegyezte, hogy most úgy nyúlnak ehhez a problémához, “mintha egy újonnan felfedezett nagy nemzeti veszedelemmel állnánk szemben. Pedig hányadszor melegítjük már fel (...) ötven év óta...”¹⁴ Valóban, még a *Nyugat*ban, a korszak “legirodalmibb” folyóiratában is többször terítékre került a téma. Barta Lajos 1911-es *Parasztok* című elveszett drámájában már foglalkozott az egykével.¹⁵ A *Nyugat* 1914/14. számában Móricz Zsigmond *Jó szerencsét* című regényében érinti a kérdést. Két év múlva Ambrus Zoltán a franciaországi egykéről írt.¹⁶ Kodolányi egyke-novellája, a *Sötétség* is itt jelent meg 1922-ben. Két évvel Illyés cikke előtt pedig Móricz Virág egyik novellájának a kezdőképe az egyke miatt harmadrészére fogyott falu bemutatása.¹⁷

Akkor tehát minek volt köszönhető a *Pusztulás* rendkívüli hatása? Illyés ellenállhatatlan, sodró szépírói erejének? Ennek is, de nem elsősorban ennek, mert Fülep is lenyűgöző logikával, rendkívül hatásosan fogalmazott. Vagy esetleg az volt a hatás titka, hogy Babits és a többiek felkarolták az ügyet? Nyilván ez is sokat nyomott a latban, de másodlagos volt a megváltozott történelmi helyzethez képest. Hitler 1933. januári hatalomra jutása teremtett merőben új helyzetet. 1933 szeptemberére, a *Pusztulás* megjelenésének idejére már leégett a Reichstag, felfüggesztették az alkotmányt, a nácik 44%-ot értek el a választásokon, betiltották a baloldali pártokat.

A *Pusztulás* keletkezési körülményeit érintő szakirodalom eddig csak a külső, a hitleri Németország felől érkező veszélyre hívta fel a figyelmet. Meggyőződésem szerint azonban a belső veszély, a belpolitikai események adták meg Illyésnek a végső lökést. Hitler hatalomátvétele azonnal éreztette hatását a magyarországi németek politikai harcmodorában is. Bleyer Jakab, irodalomtörténész, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, a pángermánizmus elveit, a németek kulturális fölényét hirdető Magyarországi Német Népművelődési Egylet egyik vezetője, 1933. május 9-én óriási vihart kavart parlamenti beszédével. Egyebek között kifejtette, hogy a faji gondolat másutt – értsd: Németországban – jó lehet, de nálunk veszedelmes, s ha a “magyar államgondolat (ti. a Szent István-i eszme – B. A.) helyébe, a magyar faji gondolatot

¹³ Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Püski. New York, 1983. 131.

¹⁴ Kerék Mihály: Az egyke. Múltja, jelene, orvosszerei. Magyar Szemle, 1935. 23. köt. 227.

¹⁵ Kádár Endre: Parasztok. Barta Lajos drámája. *Nyugat* 1911/ 8. 796.

¹⁶ Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek. A negyedik gyermek. *Nyugat*, 1916/13. 65–66.

¹⁷ Móricz Virág: Papék a templomban. *Nyugat*, 1931/17. 267.

iktatják, – nyíltan kimondjuk – nem lehetünk centripetálisak.”¹⁸ A parlamentben Bajcsy-Zsilinszky Endre éles hangon utasította vissza a vádakát, s számon kérte Bleyeren, hogy miért nem inkább az elszakadt területek magyar és német kisebbségének sokkal sanyarúbb helyzetét tette szóvá. Bajcsy-Zsilinszky és Bleyer párbajt vívtak, az egyetemi ifjúság tüntetéseket szervezett, bojkottálta Bleyer egyetemi óráit, a zavargások miatt a bölcsészkaron néhány napig szünetelt a tanítás.¹⁹ Illyés a Bleyer beszédét követő események hatása alatt tartózkodott júliusban Zengővárkonyban. Úgy érezte, kibújt a szög a zsákból, a német hódító törekvések immár leplezetlenül napvilágra kerültek, Fülepet többé nem lehet alaptalanul riogató vészmadárnak tekinteni. Illyés a *Pusztulás*ban Bleyernek csak erre a parlamenti felszólalására célozhatott, mert 1933-ban ez volt az egyetlen, amikor így írt: “Ha mindnyájan, akik úgy érznek, mint ő (ti. Bleyer – B. A.), oly egyenesen kiállnának, mint ő: tisztán látnánk végre, mit tartogat a jövő.”²⁰ Felvetődik a kérdés, hogy eddig miért sikkadt el Bleyer Jakab beszédének hatása. Azért, mert a *Pusztulás* fentebb idézett sorai csak *Nyugat*-béli változatában olvashatók. A könyv alakban megjelent szövegváltozatokból, mind az 1945 előtti, mind az azutánikból kimaradtak. 1945 előtt nyilván a németektől való félelem miatt, 45 után pedig nyilván az internacionalista béke jegyében.

A *Pusztulás* a *Nyugat*ban jelent meg, jóllehet Illyésnek a szerkesztők közül sem Gellért Oszkárt, sem Babitsot nem sikerült meggyőznie, hogy “itt veszély van”.²¹ Babits hitetlenkedése kortünet, de már csak azért is érthetetlen, mert unokatestvére, Buday Dezső az elsők között cikkezett a baranyai egykéről.²² Ráadásul 1931-ben Pécsen, a Janus Pannonius Társaság alakuló ülésén maga Fülep tárta föl előtte a kétségbeejtő helyzetet. 1931-ben, ez “valami ijedt fantázia lázrémének látszott”²³ Babits szemében, de egy hónappal a *Pusztulás* megjelenése után, a *Nyugat* egyke vitájában, *Elfogy a magyarság?* című cikkében már ilyen sorokat vetett papírra: “csak azok nem osztoznak az Illyés pesszimizmusában, akik az egész dolgot Pestről és könyveken át nézik.”²⁴

Nemcsak a nyugatosokat, és Babitsot, a könyvembert lepte meg az Illyés által félrevert harang zúgása. A népi írók születőfélben levő, társadalmi kérdések iránt fogékonyabb taborának egyik-másik tagját is váratlanul érte. Németh Lászlót is, de a *Pusztulást* elolvassván ő rögtön,

¹⁸ Az Országgyűlés képviselőházának naplója. XV. köt. Bp. 1933. 214.

¹⁹ Ld. A korabeli napilapok május 17–19-e közötti cikkeit.

²⁰ Illyés Gyula: *Pusztulás. Úti jegyzetek. Nyugat*, 1933. szeptember 1–16. 200.

²¹ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 204.

²² Buday Dezső: *Az egyke Baranya vármegyében*. Bp. 1909.

²³ Babits Mihály: *Elfogy a magyarság?* In: Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok II*. Bp. 1978. 425. Ld. még: Fülep Lajos: *Pusztul-e a magyarság? Mit mond a szemtanú?* In: F. L.: *Művészet és világnézet*. Bp. 1976. 126.

²⁴ Babits Mihály: *Elfogy a magyarság?* In: Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok II*. Bp. 1978. 426.

mindent elhitt.²⁵ Kodolányi viszont még egy évvel később is arra panaszkodott, hogy “Szabó Lőrinc nem hisz az egész bajban, el akarja kenni, nyomni s emellett németbarát is.”²⁶ De még a néprajzi gyűjtőmunkára a falvakba járó Ortutay Gyula is csak Illyés cikkéből szerzett tudomást a baranyai helyzetről.²⁷ A “szakértők” a tamáskodó szépírókhoz hasonlóan kezelték az egyke-problémát. Braun Róbert, szociológus, statisztikai adatokra támaszkodva okvetetlenkedett, sőt a cikket különösen károsnak tartotta. Az egyke azonban mégis a figyelem középpontjába került, egymást érték a viták a sajtóban. A küzdelemben bekapcsolódott a református egyház is. Az egyke ugyanis leginkább a református vidékeken pusztított, a legrégebb adatok is a református egyházból valók. Először az 1880-as években Szász Károly református püspök adott vészjeleket. Ravasz László ezt a hagyományt folytatta már a húszas években, majd az Illyés és Fülep által elindított mozgalom idején is.

A támadásokra, az egyke-veszélyre figyelmeztetőket sötéten látással vádoló, a veszélyt félvállról vevő hangokra nem sokáig kellett várni. A hivatalos Magyarország részéről Kovács Alajos a Központi Statisztikai Hivatal elnöke szállt szembe a “különben jóhiszemű, de (...) a statisztikához egyáltalán nem értő *költő* képzelődéseivel”.²⁸ Kovács Alajos kipécézte Illyés néhány hevenyészettebb adatát, s megnyugtatta a közvéleményt: nincs ok nyugtalanságra.

A népi-urbánus vita

Kovács Alajos szakmai érveinél sokkal végzetesebb, a magyar kulturális életre a mai napig kiható következményekkel járt egy, a fentebbi tanulmányát beharangozó, összefoglaló cikk.

Pár nappal a *Pusztulás* megjelenése után Illyés már a küszöbön álló támadásról értesítette Fülepet: “Sajnos, cikkemben elkövettem azt a hibát, hogy Pestről azt merészeltem írni: az országnak tán fővárosa volt, de a népnek soha. [...] Hevesi András úr meg fog támadni. Megkérdeztem tőle s társaitól, hogy mit tudnak ők a magyar népről; erre persze csak dadogni tudtak, de dühük és támadásuk azért nem fog elmaradni.”²⁹ Évekkel később Illyés a következő sorokat jegyezte fel naplójába: “Kormányon akkor Bethlen volt – a kormányajtóban először egyik eddig meghitt barátom, Hevesi András fogott tollat az »amateur statisztikus«, a »felelőtlen lírai költő« ellen, »Nincs veszélyben a Dunántúl!« című vezércikkében.”³⁰ 1958-ban

²⁵ Németh László: Pusztulás. In: Két nemzedék. Bp. 1970. 536–537.

²⁶ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 355.

²⁷ Ortutay Gyula: Magyarok. Illyés Gyula kétkötetes könyve. *Nyugat*, 1939/1.

²⁸ Kovács Alajos: Az anyanyelvi statisztika megbízhatósága. Statisztikai Szemle, 1934. 1. sz. 1.

²⁹ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 195.

³⁰ Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1929–1945. Bp. 1986. 87.

megismételte ezt az állítását.³¹ Illyést némely apróságban megcsalta az emlékezete. A mi szempontunkból most lényegtelen, hogy a *Pusztulás* megjelenésekor már egy éve Gömbös Gyula volt a miniszterelnök. Viszont Hevesi András aláírással a fent említett című cikket nem találtam meg egyetlen korabeli napilapban sem. A *Budapesti Hírlap* 1934. február 17-i számában *Nincs veszélyben a Dunántúl magyarsága. Kovács Alajos dr. válaszol a könnyelmű magyar amatőrstatistikusoknak* címen jelent meg egy aláírás nélküli cikk, s nem vezércikk. Hevesi nem írta alá, de ezek szerint Illyésnek hírlapírói körökből a fülébe jutott, hogy a Hétfői Társaság-béli barátja a szerző, akivel a Centrál Kávéházban együtt szokták volt mulatni az időt. Illyés állítását és föltevésünket erősítik azok a tények is, hogy a *Budapesti Hírlap* kormánypárti lap volt, Hevesi pedig Párizsból való hazatérte után a lapnál dolgozott. Az aláírás hiánya okozhatta, hogy egyetlen bibliográfia és szakkönyv sem tud a népi-urbánus vita első dokumentumáról. Illyés szerint ugyanis Hevesinek ezzel a cikkével kezdődtek a népi-urbánus csatározások. Hozzá kell ehhez fűzni, hogy a cikk hangneme ugyan lekicsinylő, de nem annyira otromba, mint amilyennek Illyés érezte.³² Ha a későbbi pengeváltások is ebben a hangnemben folytak volna, talán ma nem is beszélhetnénk népi-urbánus vitáról. A *Pusztulást* és a rá adott választ nemcsak Illyés, hanem például a mindig higgadtan fogalmazó Komlós Aladár³³ és Vas István³⁴ is cezúrának, a két írócsoport közötti viták kezdetének tekintette. (Mások más időpontot és eseményt neveznek meg, de erre most nincs hely kitérni.)

Illyés, Fülep és a népiek két tűz közé kerültek. A hivatalos-hazaffyas Magyarország képviselői éppúgy tüzeltek rájuk, mint a liberálisok: valóban a harmadik oldal voltak.

Nemcsak a fiatal, indulatos urbánusok támadták meg Illyést, hanem a hajdanában Bajcsy-Zsilinszky Endre fajvédő *Szózatában* is publikálgató Schöpflin Aladárt is meglepte, hogy miként “bújik elő a radikálisan felvilágosult íróból a tudat alá szorított nacionalista érzés.”³⁵ Schöpflin azonban Illyésnek nem azokat a fejtegetéseit tartja nacionalistának, amelyekben a tolnai-baranyai magyarság pusztulásáról ad hírt, “az természetes, ezt megtehetné a legszélsőbb antinacionalista is, ha magyarnak született. De amit Budapestről és a magyar nyelvről mond...”³⁶ 1933-ban darázsfészekbe nyúlt, aki a magyarosság, nyelvhelyesség kérdését bolygatni merte. Schöpflin Aladár pár hónappal Illyés útirajzának megjelenése előtt éppen a *Nyugatban* nyelvi sovinizmussal vádolta Kosztolányit.³⁷ A Kosztolányi nevével fémjelzett

³¹ Visszapillantás. In: Illyés Gyula: Itt élned kell. 2. köt. Bp. 1976. 378.

³² Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 305.

³³ Komlós Aladár: A “második nemzedék” útja. In: K. A.: Problémák a *Nyugat* körül. Bp. 1978. 162.

³⁴ Vö. Vas István: A skizma. In: Nem menekülhetsz. In memoriam Illyés Gyula. Bp. 2002.

³⁵ Schöpflin Aladár: A nép, a nyelv és a főváros. *Nyugat*, 1933/19. 19.

³⁶ I. m. 19.

³⁷ Schöpflin Aladár: Nyelvművelés. *Nyugat* 1933/5. 276.

nyelvművelő mozgalom 1931-ben indult útjára, s kezdettől fogva megosztotta az értelmiséget. Supka Géza, Hevesi András és mások fölösleges aggályoskodásnak, rémlátásnak tartották a magyar nyelvtisztaság érdekében tett erőfeszítéseket. Fülep, Illyés, Németh László és sokan mások örömmel üdvözölték Kosztolányi kezdeményezését. A véletlenszerűen, a teljesség igénye nélkül kiválasztott nevekből is kitetszik, hogy itt hozzávetőleg ugyanazokkal a személyekkel találjuk magunkat szembe, mint akikkel a *Pusztulás* körüli villongásokban. Komlós Aladár pontosan fogalmazott, a *Pusztulás* csak felszínre hozta, de nem okozta a szakadást a népiek és az urbánusok között. Véleményem szerint a nyelvművelő mozgalom kavarta vitákban már a népi-urbánus ellentét lappangott. Ha a mérsékelt Schöpflin nyelvi sovinizmussal vádolta Kosztolányit, nem nehéz elképzelni, miként robbantak Illyésnek a főváros magyarságát és magyarosságát egyaránt kritizáló sorai. A nyelvművelő mozgalomhoz való viszony pontos fokmérője a baloldalon uralkodó túlzott érzékenységnek, a gyanakvó, mindenben nacionalizmust látó kulturális légkörnek. A nacionalizmus valóban erősödött ezekben az években, de nem Illyésék, a baloldali népi értelmiség soraiban, hanem a szélsőjobbon. Nemcsak a baloldali, hanem liberális és nemzeti liberális értelmiségi körökben is rettegetek a nacionalizmus vádjától. Még a legfüggetlenebbek is mentegetőztek, úgy érezték, vétenek az egyetemesség, a humanizmus ellen, ha az egykéről írnak. A nacionalizmussal bajosan vádolható Babits ekképpen védekezett: “Nem épp nacionális érzésről van itt szó (...) bármely nemzet kiveszése ilyen tragikus görccsel markolná a szívemet”³⁸ A *Pusztulás*ban Illyés kétszer is szabadkozott: “Közben védekezni is kellene, hogy nem vagyok sovinizta, nem vagyok fajvédő, ahogy a politika értelmezi ezt a szót. Ha a magyarság pártján beszélek, azt szinte kozmopolitizmusból teszem. Akármelyik belső-afrikai néger törzs ügyében is megtenném, ahogy Gide tette.” Másodszor pedig emígyen: “Nem vagyok sovinizta (...) Nem tagadom le, hogy a magyar fajta tetszik nekem (...) De azért még nem merném állítani és ép a vállalt tárgyilagosság nevében, hogy különb akármelyik népnél.” Fülep nem magyarázkodott: látta a bajt, s a következményekkel mit sem törődve tette a kötelességét. Ugyanilyen természetességgel és szigorral irtotta a magyartalanságokat is. A nyelvhasználatot nyelvészti, szakmai és *erkölcsi* kérdésnek tartotta, nem pedig politikainak. Illyéssel szövődött barátságát egyebek között a magyar nyelvért való aggodásuk is erősítette. Illyés oly nagy becsben tartotta Fülep magyar tudását, hogy felhatalmazta művei nyelvi ficamainak javítására. A *Magyarok* című versét is Fülep javaslatait követve módosította.

Illyésnek is, Fülepnek is oly fontos volt a magyar nyelv, hogy a magyarság lényegét is a nyelvben látták. Tehát nem a vérben, nem a fajban, mint a náci faji örület tombolása idején

³⁸ Babits Mihály: Elfogy a magyarság? In: Babits Mihály: Esszék, tanulmányok II. Bp. 1978. 427.

Európa szerte oly sokan. Nekik volt erejük szembefordulni a korszenvedélyekkel. Ezért is kár, hogy az urbánusok nem a fajmítosszal szembeszálló szövetségest látták Illyésben. (Mellesleg igen érdekes, hogy a nemzetiségi hovatarozás meghatározásánál Kovács Alajos is az anyanyelvet tekintette elsődlegesnek, ellenben az urbánusokhoz szító Braun Róbert nyelvi, politikai és faji értelemben vett magyarokról beszélt.³⁹) Természetesen tisztában vagyok vele, hogy a népi-urbánus, végtelenül bonyolult és fájdalmas vitát pár mondatban elintézni nem lehet. Mindössze egy, eddig mellőzött szempontot említek még: a nemzedéki szempontot. Az idősebb Ignótus igen megértően üdvözölte a *Pusztulást* a polgári radikális *Magyar Hírlap* hasábjain⁴⁰, ahol Illyés további cikkekét közölhetett az egykéről. Fia, Ignótus Pál és kortársai, köztük a már említett Hevesi András, Zsolt Béla, más vérmérsékletű, kevésbé higgadt nemzedék volt. Amint persze Illyésék és Németh Lászlóék is lobbanékonyabbak voltak, mint Babitsék. (A kivétel – például Szabó Dezső – a szabályt erősíti.)

Fülep helye és szerepe nemzedéki szempontból is kivételes. A *Nyugat* első nemzedékéből ő az egyetlen, aki a második nemzedékből kivált népi írókkal tartott, sőt közvetve a népi mozgalom egyik elindítója volt. Egy évvel később – igaz, rövid ideig – a nemzedék folyóirata, a *Válasz* szerkesztői között találjuk, 1945 után a Népi Művelődési Intézet szervezése körül újra Illyéssel vállvetve küzd. (Móricz természetesen rokonszenvezett a nála fiatalabb népiekkel, de ő a maga útját járta, a mozgalommal nem volt olyan szoros kapcsolata, mint Fülepnek.)

Fülep kivételes helyét jelzi az is, hogy bár egyértelműen letette a garast a népiek mellett, az urbánusok ezt nem vették rossz néven tőle. 1937 őszén, egy Mannheim Károllyal folytatott beszélgetés után Ignótus Pál, minden bizonnyal a legharciasabb urbánus, több ízben levélben fordult hozzá, s cikkekét kért tőle a *Szép Szóba*. A *Válasz* másik két alapító szerkesztője, Németh László és Gulyás Pál esetében ez elképzelhetetlen lett volna. Ugyanazon ősszel, Hatvany Lajos, nem kevésbé heves urbánus, felkereste levelével, Pestre hívta, mert mint “Mannheim, én is szomorúan nézem, hogy az írók útjai, bár céljaik közösek, mégis szétváltnak.”⁴¹ Fülep azon kevesek egyike volt, akiben minden számba vehető csoport megbízott⁴², akit mindkét tábor tisztelt, aki össze tudta volna fogni az ellenségeskedőket. Fülep tehát nem csupán Mannheim kedvéért állt szóba Ignótus Pállal⁴³, őt valóban mindkét oldalon tisztelték, s ő maga is alkalmasnak tartotta magát az integráló szerepre.

Érdekes módon, az idő Illyést is, és Fülepet is igazolta. Illyést azért, mert a figyelmet valóban sikerült az egykére irányítania, s elsőként mozgatta meg a középosztály mozgásra

³⁹ Braun Róbert: Magyar nemzetiségi statisztika. Századok, 1934. 2. sz. 79.

⁴⁰ Ignótus: A politika mögöl. A Dunántul jaja. Magyar Hírlap, 1933. X. 29. 5.

⁴¹ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 573.

⁴² Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 588.

előkészített részét.⁴⁴ Fülepet meg azért, mert sajnós úgy történt, ahogy Illyésnek keserűen megjósolta: “mindenki össze-vissza fecseg s marad minden a régiben. Minél több a beszéd, annál kevesebb a tett.”⁴⁵

⁴³ Vö. Lengyel András: A Szép Szó történetéhez. Ignotus Pál levelei Fülep Lajoshoz. Forrás, 1987/12. 74.

⁴⁴ Németh László: Magyarság és Európa. In: Sorskérdések. Bp. 1989. 318.

⁴⁵ Fülep Lajos levelezése III. Bp. 1995. 205.